

Польсько-українська конфронтація в часи ЗУНР

Сьогодні, враховуючи досвід історичного минулого, Польща зацікавлена в існуванні незалежної України, яка є гарантом того, що польські східні кордони, а значить — східний кордон Європейського Союзу не перетворяться на зону невизначеності. У свою чергу Україна вбачає в цій дружній державі-сусідці найближчого центральноєвропейського партнера, союз з яким розглядається як регіональний фактор стабільності¹.

Тим не менше, незважаючи на великі зрушення на рівні міждержавних відносин, українсько-польські стосунки на суспільному рівні залишаються на досить обмеженому рівні. До цього часу як в польському, так і в українському суспільстві, живуть взаємні історичні стереотипи по відношенню один до одного. І це не дивно, адже спільна історія завжди породжує стереотипи і міфи, як позитивні, так і негативні. Основною причиною вкорінення цих стереотипів, на думку багатьох дослідників, є явне і голосне артикулювання націоналістів обох держав на історичних кривдах, що завдали представники іншого. І якщо сьогодні як в українській, так і в польській історіографії багато пишеться про взаємні стереотипи, проводяться численні міжнародні конференції, де йдеться також і про взаємні перепросини, однак ці стереотипи залишаються на соціологічному рівні дуже стійкими.

Період відновлення національних держав України та Польщі, започаткований під час Першої світової війни й Української

¹ Див.: *Телеховський Ю.* Українсько-польські відносини: деякі факти та міркування щодо об'єктивної оцінки минулого // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КДБ. Науковий і документальний журнал. — № 2(17). — 2001. — С. 496–501.

революції, посідає значне місце в долі поляків західноукраїнських земель. Розв'язання «українського» і «польського» питань, створення незалежних держав сусідніх слов'янських народів відкривало реальний шанс для розбудови нової архітектури Центрально-Східної Європи, однак воно наштовхнулося на стереотипи імперської політики Росії та західних держав, за давнини суперечності між українцями і поляками, в центрі яких опинилися територіальні претензії Польщі на Галичину та Західну Волинь.

Політика УНР щодо польського етносу значною мірою залежала від міждержавних відносин з відновленою восени 1918 р. Польською державою. Складні, а подекуди і ворожі відносини між Польщею та УНР негативним чином відбивались на становищі польських мешканців Волині та Поділля. До того ж серед українських політичних партій та організацій, військових не було єдиної позиції щодо польського населення.

Напередодні Першої світової війни на території Правобережної України проживало близько 15853100 мешканців. Серед них українці становили 11531220 осіб, євреї — 2047890, росіяни — 770290, поляки — 740000, німці — 354340². Інші етнічні спільноти (чехи, білоруси, молдавани та ін.) були мало чисельними.

Повалення царизму внаслідок Лютневої революції 1917 р. та початок демократизації Російської держави був позитивно зустрінутий переважною більшістю поляків. Прихильно поставилась польська спільнота України до створення та перших кроків діяльності Центральної Ради. Проголосивши в перших універсалах право українців бути господарем на своїй землі, Центральна Рада задекларувала водночас право трудових верств неукраїнського (польського, єврейського та ін.) населення на задоволення своїх національно-культурних потреб. Провідники основних українських політичних партій поділяли популярні в Західній Європі ідеї національно-персональної автономії. Саме

² Національні процеси в Україні. Історія і сучасність: Документи і матеріали. — Т. 1. — К., 1997. — С. 304.

Українська Центральна Рада та її голова М. Грушевський вперше в українському суспільно-політичному русі виробили програму забезпечення політичних прав всіх етнонаціональних спільнот в УНР, задоволення їхніх культурно-національних, релігійних та інших потреб.

Проголошення Західно-Української Народної Республіки в часовому вимірі збіглося з відновленням державної незалежності Польщі, уряд якої претендував на повернення до кордонів Першої Річпосполитої 1772 р. Це, головним чином, й спричинило гострий міжетнічний конфлікт, який переріс у польсько-українську війну листопада 1918 р. — червня 1919 р., суттєво позначився на життєдіяльності місцевих поляків, значна частина яких долучилася до силового розв'язання етнічно-територіальних проблем.

За чотири століття перебування Галичини у складі Польщі, а згодом Австрійської й Австро-Угорської імперій, етнічний склад населення краю зазнав великих змін, але українці як автохтони і далі залишалися найбільшою етнічною групою. Нагадаємо, що навіть за далеко необ'єктивними даними австрійського перепису населення 1900 р., у Східній Галичині мешкало 3,6 млн. греко-католиків (здебільшого поляки — 22,7%), 614 тис. іудеїв (13%). За мовою спілкування україномовне населення становило 2,9 млн. чол., польсько мовне — 1,5 млн., німецькомовне — 175 тис.³ Навіть за цією статистикою щонайменше дві третини жителів краю становили українці. До того ж слід мати на увазі, що чимало українців під тиском обставин змінювали батьківську етнічність і віру на польську та римокатолицьку, тобто їх українська ідентичність могла бути актуалізована. Інакше кажучи, на початку ХХ ст. Галичина залишалась українським краєм, а центрами національної ідеї, українського культурного та політичного життя були міста, насамперед Львів, хоча українці становили в ньому меншість.

³ *Макарчик С.А.* Українська республіка галичан: Нарис про ЗУНР. — Львів, 1997. — С. 14–16.

Водночас слід мати на увазі, що впродовж століть польська пропаганда намагалася сформуванати в суспільстві громадську думку про Західну Україну як відвічні польські землі або Мало-польщу. Цю ідею відстоювала більшість провідників польського національно-визвольного руху після відомих поділів Польщі, ув'язуючи з нею відродження Польської держави у так званих «історичних кордонах» із включенням «польського Львова» та «південно-східної Малопольщі». Якщо лідери польських націонал-демократів взагалі не визнавали за українцями державотворчих потенцій, то польські соціалісти Ю. Пілсудського заявляли про можливість федерації з Україною, але не висловлювали свою позицію щодо її статусу та кордонів.

Безпосереднім поштовхом до державотворчих процесів на теренах Галичини та нагнітання конфронтації українців і поляків став Маніфест імператорів Німеччини Вільгельма II й Австро-Угорщини Франца Йосифа I від 5 листопада 1916 р., в якому декларувалося створення на підросійських землях Польщі й України Польського Королівства як „самостійної” держави зі спадковою монархією, конституційним ладом та армією. Через 10 днів уряд Росії визнав цей маніфест недійсним, але пообіцяв полякам автономію у складі імперії. У січні 1917 р. у Варшаві було створено Тимчасову державну раду, на яку покладалося формування збройних сил Королівства, що мали виступити на його захист.

Суперечливою була реакція польських чинників на таємні умови Берестейських угод 1918 р., за якими Австро-Угорщина зобов'язувалася перетворити до кінця липня 1918 р. Східну Галичину та південну Буковину на єдиний коронний край, а Холмщина та Підляшшя мали відійти до УНР. На жаль, гетьманський переворот зірвав цей план, а австро-угорський уряд відмовився від своїх зобов'язань, оскільки представникам Антанти українське питання було подане як «австро-угорська інтрига». У такій складній ситуації восени 1918 р. активізувалися національні рухи за створення української та польської державності, що впливало з маніфесту австрійського цісаря

Карла від 16 жовтня, в якому містився заклик до народів монархії заснувати власні держави та увійти в нову федеративну державу. Спільним для обох рухів було прагнення українців і поляків до самостійного національно-культурного розвитку, відновлення національних держав, до відокремлення Галичини від Австро-Угорщини, але її подальший розвиток уявлявся діаметрально протилежним. Якщо провідні українські політичні партії моделювали перспективи Галичини як частини майбутньої самостійної Української держави, то більшість польських політичних об'єднань розглядали її як «східні креси» відновлюваної Річпосполитої.

Нова фаза польсько-українського протистояння розгорталася на тлі зміни парадигми і глибоких тріщин як у польському, так і українському національних рухах, де проглядалися протилежні цілі. Поряд із прибічниками союзу з Австрією було не менше модюляторів і симпатиків ідеї автономії у складі демократичної Росії. Дедалі активніше заявляли про себе прихильники самостійницького руху, силової боротьби за повне незалежання України та Польщі, створення підпільних збройних загонів, яким в умовах війни відводилася ключова роль у відновленні національної державності.

На взаємини українців і поляків негативно впливали старі кривди і образи, успадковані з часів польської колонізації українських земель і Визвольної війни українського народу середини XVII ст., амбітні стереотипи зверхності польської шляхти щодо українського населення, яке, зі свого боку, вважало несправедливим ущемлення національних прав. Разом із тим, у свідомості частини провідної верстви поляків та українців проростало розуміння того, що лише спільними зусиллями можна розірвати імперські пута, здобути свободу та незалежність і відновити національні держави. Однак у польській спільноті Галичини та Волині верх брали шовіністичні та конфронтаційні настрої, що посилювалися в умовах наростання національно-визвольних змагань, детонованих Першою світовою війною і кризою імперських режимів.

Поляки, на відміну українців Галичини, досить стримано сприйняли створення Української Центральної Ради, її III і IV Універсали про проголошення Української Народної Республіки та її усамостійнення. З ентузіазмом зустріли галицькі українці участь української делегації у Берестейській мирній конференції, її ухвалу про включення Підляшшя та Холмщини до складу УНР, чого не скажеш про реакцію польських шовіністичних кіл, які заявляли, що Берестейській договір порушує східні кордони Польського королівства та є «четвертим поділом Польщі».

Намагаючись ослабити український і польський національний рух, вбити клин у взаємини його провідників, Тимчасовий уряд у Петрограді визнав право польського народу на незалежну державність, ідею якої підтримували уряди США, Франції, Англії та Італії. Пізніше право польського робітництва на незалежну державність декларував і уряд більшовицької Росії. Пропольські заяви урядів Росії та західних держав стали своєрідним козирем Регентської ради, сформованої у вересні 1917 р., для оголошення виборів до Сейму, а відтак створення у Кракові Польської ліквідаційної комісії для відокремлення Польщі від Росії та перейняття влади від Австро-Угорщини в Галичині. За таких умов поляки краю опинилися в епіцентрі польсько-українського протистояння, що набувало конфронтаційного характеру. Його головною причиною стало намагання провідників польського державницького руху включити до складу Польщі українську Галичину та Західну Волинь. При цьому ігнорувалося природне право українців краю на своє самовизначення, на творення власної державності і здійснені в цьому напрямі кроки, адже ще 18 жовтня 1918 р. Українська парламентська репрезентація скликала у Львові Установчі збори, що статуювали себе Парламентсько-українською Національною Радою (УНРада) і заявили про формування власної державності. На наступний день УНРада проголосила утворення Української Держави на теренах Східної Галичини, Буковини та Закарпаття. Важливо підкреслити, що УНРада гарантувала забезпечення в

межах Української держави політичних і національно-культурних прав меншин — поляків, євреїв, німців, угорців, чехів та ін.

Польська ліквідаційна комісія на чолі з В. Вітасом, на яку тимчасово покладалися владні функції в Галичині, планувала свій приїзд до Львова 1–2 листопада 1918 р. Враховуючи цю обставину, а також те, що галицький намісник генерал К. Гуйн відмовився передати владу українському представництву, в ніч на 1 листопада українські частини Львівського гарнізону австрійської армії та легіон Українських січових стрільців під командуванням Д. Вітовського явочним порядком заволоділи урядовими установами, взяли під контроль вокзал, пошту, магістрат та ін. Вранці над Львівською ратушею замайорів синьо-жовтий прапор, а відозви Укрази, розклеєні на стінах будинків, повідомляли про народження Української держави на українських етнічних землях колишньої Австро-Угорщини.

Ситуація у Львові ускладнювалася тим, що понад 62% його двохсоттисячних жителів становили поляки, 20% — євреї і лише 18% — українці⁴. До того ж бракувало єдності українських національно-демократичних сил у підходах до української державності, частина яких орієнтувалася на Відень, захоплювалася революційними деклараціями, зволікала з формуванням уряду ЗУНР, не подбала про зміцнення Української Галицької армії, створеної у листопаді 1918 р., що виявилось на руку Польщі. Лише 9 листопада УНРада утворила Тимчасовий Державний секретаріат, а 10 листопада висловила за злуку з Українською державою на Сході та доручила розпочати відповідні переговори. Хоч офіційна передача влади від цісарського намісника до Української національної ради відбулася, але її реальне становлення наштовхнулося на спротив місцевих поляків, набуваючи особливої гостроти у Львові та на західному приграниччі, зокрема в Перемишлі, навколо якого розгорілося справжнє вогнище польсько-української війни. На початку листопада 1918 р.

⁴ *Калакура О.Я.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. — К., 2007. — С. 137.

у Любліні почалося формування Тимчасового уряду Польської Народної республіки, який своїм маніфестом задекларував польську владу на всіх «історичних землях», включаючи Галичину. Натомість 13 листопада УНРада оприлюднила Тимчасовий основний закон, яким офіційно проголошувалася Західно-Українська Народна Республіка. Та до того часу польські політичні та військові організації вже зуміли зорганізуватися і перейти у наступ, щоб перешкодити утвердженню ЗУНР, забезпечити приєднання Львова, Східної Галичини, а відтак і Західної Волині до відновленої Польщі.

Хоча претензії польських політиків на Галичину суперечили пунктам мирного врегулювання в Європі, проголошеним президентом США В. Вільсоном, за яким Польська держава мала відновлюватися на теренах із польським населенням, а в Східній Галичині, Холмщині, Підляшші, Західній Волині переважали українці, вони знаходили досить широку підтримку місцевих поляків. До того ж польська влада зуміла оперативно сформувати з місцевих поляків військові підрозділи, перекинути додаткові сили з Кракова, Варшави та інших міст і розгорнути кровопролитні бої за Львів. Війна з українцями за Львів розглядалася як вияв польської національної традиції, як символ патріотизму. Основу польських військових формувань склали осередки Польської організації військової, Польський корпус допомоговий, Польські кадри військові, загальне керівництво якими здійснював О. Скарбек. У жорстоких боях за Львів, започаткованих 1 листопада, що зі змінними успіхами тривали до 19 листопада, зазнали величезних втрат обидві сторони, в тому числі мирне населення. Лише завдяки провідникам української та польської церков кровопролиття на деякий час було припинено.

Зважаючи на участь місцевих поляків у воєнно-політичній конфронтації та пошуках шляхів примирення Польщі і ЗУНР, доцільно докладніше зупинитися на цих подіях, щоб дати відповідь, чому перемогли шовіністичні сили, які зуміли утвердитися у Львові, а відтак повалити ЗУНР. Архівні документи,

спогади учасників подій засвідчують, що поляки задовго до листопадового зриву вели підготовку до силового утвердження влади під керівництвом Генерального штабу Війська Польського, очолюваного кадровим генералом Т. Розвадовським. Було сформовано спеціальну польську армію в Галичині під командуванням генерала В. Сікорського, призначено військового коменданта Львова А. Каменського⁵. Окрім Львова, значні військові сили польська влада зосередила у Станіславі, Перемишлі, Коломиї, Золочеві, Дрогобичі та ін. містах, проводячи паралельно мобілізацію цивільного польського населення. Слід підкреслити, що український провід продовжував пошук шляхів мирного розв'язання конфлікту, ініціював створення спільного українсько-польського комітету, який у відозві до поляків Львова роз'яснював право чинності проголошення незалежності Української держави та гарантії повної безпеки польській міській самоуправі. Українська народна рада гарантувала полякам та іншим національним меншинам „свободу вживання як усно, так і в письмах їх матірньої мови в урядових зносинах з державними властями”. В своїй політиці щодо національних меншин ЗУНР продовжувала демократичні традиції УНР, підтримала її Закон про національно-персональну автономію. Такими діями українська влада сподівалася досягти лояльного ставлення польського населення до Республіки, але не знаходила відповідного розуміння з його боку. Переважна більшість польських учителів, наприклад, не склали присяги на вірність ЗУНР, оскільки були прихильниками доктрини, за якою «від віків тут була і є польська земля».

Український провід пропонував вирішити питання про належність Львова шляхом двостороннього мирного конгресу або укладення міжурядової угоди. На жаль, польська спільнота проігнорувала цю пропозицію та не виявила доброї волі до поступок і порозуміння, віддала перевагу збройній силі та відновила воєнні дії. Короткочасні перемир'я кожна зі сторін

⁵ Кузьма О. Листопадові дні 1918 р. — Львів, 1931. — С. 175.

намагалася використати для поповнення сил, щоб у такий спосіб продовжити бойові дії.

21 листопада після отримання потужної підмоги за рахунок групи «Одсеч» із Перемишля у складі 660 офіцерів і 4900 солдатів, а також бронепοїзда, авіазагону, гармат, маючи майже подвійну перевагу сил, поляки зірвали чергове перемир'я, перейшли в наступ і зуміли оволодіти центром Львова і взяти під контроль частину установ. Після цього польські військові заго-ни, спираючись на підтримку місцевого польського населення, зробили низку спроб установити свою владу в інших містах, зокрема в Перемишлі, Самборі, Бориславі, Дрогобичі, але на-штовхнулися на спротив українських січових стрільців і міс-цевого населення.

Так закінчилася перша фаза польсько-української війни. Обидві сторони понесли великі втрати: 300 вбитих і близько тисячі поранених українців і майже 1200 полеглих, поранених і полонених поляків⁶. Перемога поляків була зумовлена тим, що відновлена ними держава зуміла швидше сконсолідуватися, створити збройні сили, одержала реальну допомогу країн Антанти.

Польсько-українська війна, окупація Львова стали одним із чинників пошуку провідниками ЗУНР підтримки з боку Української Держави П. Скоропадського. Однак антигетьманське повстання, під час якого Директорія УНР опинилася у стані війни з більшовицькою Росією та Білою армією, позбавило УНР можливості надати практичну допомогу ЗУНР, чий уряд у кінці листопада був змушений перебратися до Тернополя, а пізніше до Станіслава. За таких умов ускладнився український соборний процес, стримуваний воєнними діями, які вели обидві українські держави до конфронтації: УНР — проти більшовиків та А. Денікіна, ЗУНР — проти польської агресії. Керівництво ЗУНР поклало велику надію на з'єднання з УНР, але не врахувало ту критичну ситуацію, що склалася для Директорії. Перед загрозою

⁶ Литвин М.Р., Науменко К.Є. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — С. 68.

більшовицької агресії С. Петлюра був змушений шукати допомоги у польського керівництва, а воно перебувало у стані війни з ЗУНР.

В цей же час 15 листопада 1918 р. розпочалося очолюване Директорією УНР повстання проти гетьмана П. Скоропадського. Директорія одразу продекларувала своє бажання відновити принципи політики Української Центральної Ради щодо національних меншин. 10 грудня вона затвердила постанову — відновити чинність закону Центральної Ради від 9 січня 1918 р. про національно-персональну автономію. У цій ухвалі, прийнятій у Вінниці, було сказано, що «тимчасово до відновлення відповідних міністерств слід заснувати при Директорії відділ по справах національних меншостей», який повинен був очолити колишній член Центральної Ради, один із лідерів єврейської партії Поалей Ціон С. Гольдельман.

Однак, відбудовувати в повному обсязі ті установи національного самоврядування, які існували при Центральній Раді, Директорія не поспішала. У постанові від 24 січня 1919 р. «Про відновлення національно-персональної автономії», що являв собою законодавчий акт, йшлося про скасування закону гетьманського уряду, прийнятого у липні 1918 р., але створення національних міністерств не передбачалося. Реально відродження інститутів національно-персональної автономії торкалося тільки єврейської громади.

За словами С. Гольдельмана, тодішній керівник Директорії В. Винниченко мав великі сумніви, чи буде відповідати реальним обставинам часу відновлення міністерств для російської і польської меншин, в результаті чого міністри поляки або росіяни обійняли б місця повноправних членів уряду УНР. Існування цих посад бачилося голові Директорії передчасним. Росіяни, на його думку, не почували себе лояльними до УНР, а вважали себе скоріше громадянами Росії. Стосовно відновлення польської автономії — слід було дочекатись врегулювання питання про права української меншини в Польщі. Єврейська ж меншина, на думку голови Директорії, не перебувала під протек-

Володимир Устименко

торатом жодної сусідньої держави, тому євреям залишилось одне — орієнтуватись на незалежну Україну.

На наш погляд, небажання Директорії відновити національно-персональну автономію для польського населення УНР можна пояснити такими основними причинами. По-перше, в цей час, як вже зазначалось, розпочалася боротьба між армією УНР та польською армією за Західну Волинь. Крім того, на теренах Галичини тривали воєнні дії між Українською Галицькою Армією та збройними силами Польської держави. По-друге, частина польської спільноти Правобережної України активно включилась в процес відбудови польської державності, а дехто прямо сподівався на приєднання Поділля та Волині до Польської держави. Так, у січні 1919 р. в селах Фельштин, Куріївка Проксурівського повіту озброєне місцеве польське населення виступило проти УНР. Щоправда, висланий загін кулеметників швидко і безкровно нейтралізував цей виступ⁷.

Збройне протистояння супроводжувалося втягуванням місцевого польського населення до широкомасштабних антиукраїнських акцій: участь у погромах, масових пограбуваннях, арештах, обшуках, у забороні української преси, що посилювало антипольські настрої. Зафіксовано багато свідчень про те, що значна частина польського населення взялася за зброю та фактично долучилася до насильницьких дій, не сприймала закликів української громади до порозуміння, провокувала силовий спосіб вирішення конфлікту, який набув етнічного забарвлення. Тимчасова поразка українців не зламала їхній дух, вона лише загострила давній конфлікт, переконала в необхідності продовжити боротьбу за національні права і власну державність.

Польські кола ставили перед собою завдання — поставити під сумнів право українського народу на Правобережну Україну. При цьому українці трактувалися тільки як дикуни та гайдамаки. Серед місцевого селянства безкоштовно поширювалась література, яка «обґрунтовувала» права Польщі на Волинь та

⁷ Робітничка газета. — 1919. — 2 лютого.

Поділля. Характерно, що подібна позиція поділялась не тільки консервативними польськими діячами, а й демократичними колами. Дехто з них у свій час підтримував УНР, але після відновлення польської незалежності змінив свою позицію щодо самостійності України. Дійсно, що створення в цих умовах польського міністерства могло стати легальним прикриттям для проведення антиукраїнської діяльності. По-третє, Директорія та інші українські державні інституції повинні були рахуватись із настроями українських політичних партій та громадськості, де переважали у цей час антипольські погляди.

Розглянемо матеріали лише кількох тодішніх часописів, що значною мірою віддзеркалювали тодішні суспільні настрої. У виданні Подільської губернської народної управи у часописі «Село» було вміщено велику статтю «Гайдамаччина». У ній ідеалізувались гайдамаки, а вся провина за кровопролиття повстань 1734, 1750, 1768 рр. покладалась виключно на польських магнатів, шляхту, католицьке духовенство⁸. У листку інформаційного бюро Армії УНР «Новини», що виходив у Жмеринці, 14 лютого 1919 р. було надруковано допис „Поляки на Україні”, що давав різко негативну оцінку польській спільноті України. Зокрема, стверджувалось, що місцеві польські поміщики вживають усіх заходів для того, щоб повернути всю втрачену землю. Одні з них сподівались на підтримку країн Антанти, десант якої в цей час висадився на Півдні України і мав свою базу в Одесі, інші — шукали допомоги в Польщі. На думку редакції часопису, більшість польських поміщиків залишилася в Україні і своєю «нечесною і підпільною роботою намагаються внести рознь в нашу народну армію та народну владу, щоб розбити нас на фронтах, а відтак загарбати знову наші землі». Загалом друковані часописи армії УНР відзначалися найбільш яскраво вираженим антипольським спрямуванням. Позиція військових в умовах анархії та «отаманщини», яка розквітла у цей час в Україні, мала надзвичайно велику вагу, і її не могли не

⁸ Село. — 1918. — 29 листопада.

Володимир Устименко

враховувати ні В. Винниченко, ні інші члени Директорії та представники уряду.

В той же час на західноукраїнських землях поряд із Українською Галицькою Армією повсюдно створювалися бойові загони Січових Стрільців, козацької кінноти, розгорталася справжня партизанська війна. Протягом грудня 1918 р. — січня 1919 р. воєнні дії мали здебільшого позиційний характер: поляки намагалися за будь-яку ціну втриматися у Львові, Начальна Команда УГА прагнула його відбити.

Незважаючи на воєнні дії, на підконтрольній території ЗУНР здійснювалася низка заходів щодо гарантування прав національних мншин, у тому числі і поляків, задоволення їхніх культурних потреб. Так, у Законі про основи шкільництва, прийнятому 13 лютого 1919 р., зазначалося: «Національним меншинам признається право на школу в рідній мові». У травні Державний Секретаріат освіти та віросповідання визнав «право прилюдності» свідоцтв за всі класи Станіславської жіночої гімназії з польською мовою викладання⁹.

Реакція Ю. Пілсудського, в чийх руках було зосереджено військову владу, на дії західних українців була вкрай негативною. Він не сприймав державотворчих ініціатив українців Галичини, оскільки не уявляв собі відновлюваної Польщі без цієї території. Польські народні демократи виступали з так званою «інкорпораційною програмою», що ґрунтувалася на ідеї «вищості» поляків, відносила українців і білорусів до «людей нижчого сорту», які, мовляв, не мають державних традицій. У промові на засіданні Найвищої Ради Антанти наприкінці січня 1919 р. представник Польщі Р. Дмовський говорив про відсталість українців і їх неспроможність створити власну державу, твердив, що немає підстав для відокремлення Східної Галичини.

Навіть за умов, коли частина польського політикуму усвідомлювала небезпеку більшовизму та доцільність союзу з УНР, яка

⁹ *Калакура О.Я.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. — С. 141.

вела воєнні дії з більшовицькою Росією, стримуючи її експансію на захід, реакція поляків на поборницький процес українського народу та підготовку договору про об'єднання ЗУНР і УНР була ворожою. 3 січня 1919 р. у Станіславі УНРада затвердила текст «Предвступного договору» і прийняла ухвалу «Про злуку Західно-Української Народної Республіки з Українською Народною Республікою»¹⁰. У відповідь Директорія видала Універсал УНР про Злуку із УНР. Урочисте проголошення 22 січня 1919 р. на багатолюдному віче на Софійському майдані у Києві Акту Злуки стало важливим моральним фактором для відстоювання української справи, але було негативно сприйнято польським населенням не лише Галичини, але й Наддніпрянщини. Водночас воно було занепокоєне соціалістичними гаслами деяких керівників УНР, їх готовністю до федеративного союзу з більшовицькою Росією.

Маючи Акт Злуки з УНР, керівництво ЗУНР на практиці не могло отримати реальну підтримку Великої України, яка сама потребувала військової допомоги для захисту від російсько-більшовицької агресії. Двобій Галичини з Польщею переріс у далеко нерівну за силами війну з Антантою. Втрати, яких зазнала УНР із боку Червоної армії, потягнули за собою і поразку Галицької армії на польському фронті. Невдовзі після Акту Злуки воєнні дії було відновлено, почався новий наступ Галицької армії, відомий під назвою «Вовчухівська операція», після якої українці закріпилися на вигідних позиціях неподалік села Вовчухів, установивши контроль над залізницею на відрізку Городок — Судова Вишня та перервавши зв'язок полякам зі Львовом. За таких умов останні, заручившись підтримкою країн Антанти, прагнули нового перемир'я. Союзницька місія французького генерала Ю. Бартелемі зажадала від української сторони припинення воєнних дій і початку перемовин про встановлення демаркаційної лінії. За пропозицією місії, україн-

¹⁰ Див.: Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. — Вип. I. — 1919. — 31 січня. — С. 1.

Володимир Устименко

ські війська мали відійти за лінію по річці Буг до Кам'янки Струмилової, далі до Бібки та Миколаєва, тобто за так звану «лінію Бартелемі»¹¹. Польщі відходила третина території Галичини, включаючи Львів і дрогибицько-бориславський нафтовий басейн. До речі, в цих переговорах із союзницькою місією брав участь і Головний отаман УНР С. Петлюра, який перебував тоді у Галичині. Він схилився до пропозиції Бартелемі, сподіваючись, що Антанта визнає УНР-ЗУНР, а українські збройні сили після укладення перемир'я вдасться використати для війни з більшовицькою Росією. Однак керівництво ЗУНР розглядало запропоновані умови принизливими та відхилило план Бартелемі¹². Таку його реакцію можна зрозуміти, оскільки а ні Польща, а ні місія Бартелемі не визнавали Західно-Українську Народну Республіку, ігнорували національні інтереси українців. Усе це й призвело до того, що тимчасове перемир'я на польсько-українському фронті (з 25 лютого до 1 березня 1919 р.) було перервано. Почався новий етап збройної боротьби УГА за українську землю, за збереження соборної УНР. Було обстріляно низку районів Львова, зайнято його околиці. Особливо запеклі бої точилися біля Рави-Руської та Жовкви. Однак, не маючи джерел поповнення сил, боєприпасів, зазнавши великих втрат, збройні підрозділи УГА взяти Львів не зуміли. Якраз у цей час на допомогу львівському гарнізону прибула тритисячна операційна група з Познані під командуванням Д. Конашевського, а також батальйони з Кракова та Жешува. На вимогу Найвищої Ради країн Антанти були відновлені мирні переговори, сформовано спеціальну комісію для примирення між ЗУНР і Польщею, але польська делегація свідомо зволікала

¹¹ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. — С. 143.

¹² Див.: Стахів М. Західна Україна. Нарис історії державного будівництва та збройної і політичної оборони в 1918–1923 рр. — У 6-ти т. — Т. IV. — Стрентон, 1959. — С. 37.

переговорний процес, узгодження документів, щоб використати час для підготовки вирішального військового наступу.

У квітні 1919 р. на польсько-український фронт було перекинуто добре озброєну 80-тисячну армію генерала Ю. Галлера, що різко змінило співвідношення сил на користь Польщі. 14 травня польські війська розгорнули загальний наступ на Холмсько-Волинському та Станіславському напрямках, чим скористалася більшовицька Росія, активізувавши бойові дії в напрямі Кременець–Рівне. Поляки оволоділи Жовквою, Сколем, Старим Самбором, а незабаром — Дрогобичем, Бориславом, Стрийом. До того ж під приводом захисту від комуністичної агресії Угорщини 24 травня на територію Прикарпаття вступив 10-тисячний корпус румунської армії. Йому вдалося захопити Коломию та підійти до Станіслава¹³. Перед урядом ЗУНР виникла небезпека втрати цього міста, що було його осередком і важливим стратегічним пунктом. Наприкінці травня урядові чинники ЗУНР покинули Станіслав і зосередилися в Чорткові. За таких умов Варшава ідеологічно обробляла місцевих поляків Галичини та Волині з метою залучення їх на підтримку армії у знищенні ЗУНР. Польські війська, зосередившись на волинсько-галицькому напрямі, прорвали фронт у районі Белза, вміло скористалися діями більшовиків, які оволоділи Рівним і стали безпосередньо загрозувати УГА. Водночас із півдня у наступ перейшли румунські війська, намагаючись захопити Буковину та Бессарабію. Лише за наполяганням української делегації на переговорах у Парижі Рада Чотирьох 27 травня 1919 р. зажадала від Ю. Пілсудського видати розпорядження про призупинення наступу. Однак поляки фактично продовжували воєнні операції.

Найгероїчнішою спробою Галицької армії захистити свою Республіку стала Чортківська операція, розпочата несподівано для поляків 7 червня. Під час неї було розгромлено дивізію під командуванням В. Сікорського, взято Бучач, Монастирськ, Збо-

¹³ Див.: Крип'якевич І., Гнаткевич Б. Історія українського війська. — Вінніпег, 1953. — С. 478.

рів, Бережани, Підгайці, Тернопіль. З'явився реальний шанс звільнити всю землю Галичини й оволодіти Львовом. Поляки втратили 156 вояків, 1743 чол. було поранено, 222 чол. взято в полон¹⁴. Опинившись у критичних умовах, поляки знову звернулися за допомогою до армії Ю. Геллера. На фронт прибув Ю. Пілсудський і особисто очолив контрнаступ, отримавши повноваження Найвищої Ради країн Антанти продовжити військові операції з метою виходу на річку Збруч, що означало б окупацію Галичини. Спираючись на перевагу у військовій силі та техніці, поляки зуміли зупинити наступ УГА, перехопити ініціативу та вже 15 липня відбити Тернопіль, вийти до берегів Збруча.

Залишаючи з боями Галичину, збройні формування УГА і далі завдавали відчутних втрат польській армії. 16 липня 1919 р. Начальна Команда УГА, президент ЗОУНР Є. Петрушевич і державні служби переїхали до Кам'янця-Подільського, де перебував уряд УНР та армія С. Петлюри, не втрачаючи надію на повернення в Галичину. Цією сторінкою завершувалася українсько-польська війна та діяльність уряду ЗУНР на українській землі, а далі відкривалася сумна сторінка його екзильної історії та дипломатичної політики. Однак західні держави і США у своїх підходах до польського і українського питань виходили з власних геополітичних інтересів, проявляли упередженість та непослідовність. Виникнення окремої західноукраїнської держави, польсько-українська війна викликали у них побоювання щодо стабільності повоєнної Центрально-Східної Європи. Вони схилилися до ідеї «Великої Польщі», яка мала стримувати експансію більшовицької Росії. Водночас кожна із західних держав у політиці щодо Галичини обстоювала свої власні, передусім геополітичні і економічні інтереси, які здебільшого не збігалися з інтересами українців.

З закінченням українсько-польської війни настала певна стабільність яка мала місце в часи так званої Кам'янецької доби

¹⁴ *Красівський О.* Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. — Львів, 2000. — С. 137.

(червень–листопад 1919 р.), коли Кам'янець-Подільський на деякий час став головним державно-адміністративним центром УНР. Тоді було видано низку законів. Однак автономія для польського населення України так і не була відновлена. Часописи УНР і далі продовжували друкувати антипольські матеріали. Так, в урядовому «Віснику УНР» від 17 липня 1919 р. було вміщено замітку «Польський імперіалізм і Україна». У ній говорилося про те, що Польща ніколи не ставилася прихильно до України, стверджувалося, що польська спільнота мріє про «Велику Польщу» від «моря до моря», а дехто з поляків виступав за необхідність приєднання Кам'янця-Подільського до Польщі.

Проте незабаром зміст українських часописів дещо змінився. На наш погляд це було пов'язано з тим, що, починаючи від серпня 1919 р. Головний отаман військ УНР і голова Директорії С. Петлюра разом із своїми найближчими однодумцями під впливом зовнішньополітичних невдач робить спроби порозумітись з керівництвом Польщі. Він звернувся з особистим листом до Ю. Пілсудського, в якому обґрунтував ідею необхідності спільної боротьби УНР та Польщі проти більшовизму.

27 серпня 1919 р. Головний отман УНР у виступі перед українським військом підкреслив: «Об'єднання всіх демократичних сил всіх національностей, які стали на ґрунт самостійності нашої республіки і участь їх в державному будівництві буде запорукою нашої перемоги над ворогами і запорукою нашого самостійного і ні від кого незалежного життя»¹⁵. Звідси можна зробити висновок, що Голова Директорії пропонував і польській спільноті Правобережної України взяти найактивнішу участь у боротьбі за самостійну УНР, гарантуючи при цьому задоволення її національних потреб.

Члени уряду почали частіше прислуховуватись до місцевих польських організацій. Так, 26 серпня 1919 р. у Могильові-Подільському міністр праці УНР О. Безпалко під час зустрічі із

¹⁵ Петлюра С. Статті. — К., 1993. — С. 143.

Володимир Устименко

представниками профспілок, серед яких були і поляки, висловився за необхідність розширення принципів демократії та національної автономії¹⁶. Тим самим він натякнув на можливість відновлення польської автономії.

Про ставлення тодішнього українського уряду соціал-демократа І. Мазепи до польської спільноти можна довідатися із передовиці «Україна і Польща», опублікованій офіційним часописом УСДРП. У ній давалася дещо відмінна від попередніх характеристика польської спільноти України. Зокрема, відмічалось, що «серед польського панства є прихильність до А. Денікіна, бо соціальна програма цього генерала приємніша для польських магнатів. Але маси польської демократії без сумніву ставляться вороже до єдиної Росії». На думку проводу УСДРП, цілком можливий був союз польських політиків з поміщиками-росіянами для повалення української державності. В цей момент, зауважувала газета, було б повним божевіллям намагатись повернути Галичину. Це призвело б до війни на три fronti: з більшовиками, з Денікіним з Польщею. «На наш погляд, необхідно порозумітися з Польщею. З огляду політичного моменту недопустимим є „задирання” Польщі...», — такий висновок робить редакція урядової української партії¹⁷.

Наступні події показали, що С. Петлюра та Ю. Пілсудський так і не змогли переконати в доцільності союзу своїх співвітчизників і спільна українсько-польська акція не стала консолідуючим чинником ні в Україні, ні в Польщі. Відсутність взаємоузгодженої позиції в українському питанні засвідчила Паризька мирна конференція. Спотворюючи відомості про етнічний склад населення і характер подій у Галичині, голова польської делегації Р. Дмовський намагався переконати учасників форуму в недоцільності визнання державності ЗУНР, трактував

¹⁶ Робітнича газета. — 1919. — 26 серпня.

¹⁷ Робітнича газета. — 1919. — 9 жовтня.

її територію як польську¹⁸. Створена конференцією спеціальна комісія з польських питань пішла назустріч полякам і висловила за військовий тиск на українську сторону з метою укладення перемир'я та визнання приєднання Львова до Польщі.

Спільна делегація УНР та ЗОУНР, зі свого боку, протестувала проти агресії Польщі, воєнної підтримки полякам, відстоювала визнання ЗУНР, національних інтересів України, вимагала виведення іноземних військ з території України, але її не було почуто, оскільки Польща, діючи методом «доконаних фактів», вже майже контролювала територію Галичини. 25 червня 1919 р. Рада міністрів закордонних справ Антанти визнала за Польщею право на тимчасову передачу Галичини під польське управління з метою захисту цивільного населення від більшовиків за умови надання їй автономії. Хоча представники великих держав декларативно заявляли, що поляки не мають права запроваджувати свою владу в Галичині та Західній Волині, насправді Польща послідовно здійснювала інкорпорацію краю. Ризький договір, укладений між Польщею і трьома радянськими республіками — РСФРР, УСРР і БСРР, не поклав кінець українсько-польській конфронтації, оскільки за його умовами західноукраїнські землі до р. Збруч і Дністер залишалися за Польщею. Він став для поляків юридичним приводом прагнути міжнародного визнання прав на Східну Галичину та Західну Волинь.

Із насадженням у краї польського режиму, посилення його жорстокості розширювалися масштаби непокори, масових протестів, саботажу, збройного спротиву українців польській адміністрації, що надавало польсько-українським взаєминам затяжного міжнаціонального конфлікту. Хоча Конституція Польщі 1921 р. декларувала культурно-національні права всім громадянам, включаючи жителів Галичини, а польський уряд узяв на себе зобов'язання надати краю спеціальне самоуправління, ці

¹⁸ *Рітецький С.* Українсько-польський процес 1918–1923 рр. перед світовим трибуналом. — Чикаго–Нью-Йорк, 1963. — С. 10.

обіцянки не виконувалися. Не були виявом демократії визнання римо-католицької церкви провідною серед інших віросповідань, заходи щодо обмеження воєводського самоуправління. Перемагала політика польських народних демократів щодо посилення національної асиміляції українців, перетворення їх на поляків. Конституційна вимога щодо вживання двох мов у судочинстві та місцевому самоуправлінні порушувалася. Усе це заклало фундамент подальшого польсько-українського протистояння впродовж усього міжвоєнного періоду.

Таким чином, польсько-українська конфронтація 1918–1919 рр. мала всі ознаки війни та залишила глибокий шрам на тілі обох народів. Вона була зумовлена процесом національного самовизначення і творення самостійних держав, у її епіцентрі опинився конфлікт навколо державної незалежності території Східної Галичини та Західної Волині. Поляки й українці, відновивши свої держави, не зуміли порозумітися щодо територіальних претензій, вдалися до силового їх розв'язання, що й призвело до польсько-української війни, великих людських, моральних і матеріальних втрат з обох боків. Утворення ЗУНР, об'єднання її з УНР, сам Акт Злуки були негативно сприйняті польськими керівними колами та більшістю польського населення, які не могли пересилити історичні стереотипи на кшталт «українського замаху» на польські землі, «польськості Львова», одвічності «східних кресів Польщі» та ін. Як засвідчив історичний досвід, воєнна перемога Польщі не мала перспективи, вона ще більше віддалила польське суспільство від розуміння прав і прагнень українського народу до самовизначення і створення національної держави, посилила шовіністичні настрої в середовищі поляків і викликала адекватний протест українців. До давніх кривд додавалися нові, що сіяло недовіру, загострювало міжнаціональну напругу, суперечило перспективним інтересам обох сусідніх народів, затьмарювало їх взаємовідносини, було на руку третім силам. Польські й українські історики погоджуються з тим, що головною причиною конфлікту, жертвами якого стали близько 25 тис. поляків та українців, була

відсутність доброї волі сторін і їх згоди щодо встановлення справедливих кордонів. Гіркий досвід минулого засвідчує, що відносини між поляками й українцями як сусідніми слов'янськими народами мають ґрунтуватися не на реанімації взаємних кривд, а на благородному гаслі 1920 р. «За нашу і вашу свободу!».